

На Сваннову сторону (скорочено)

Марсель Пруст

Роман

Перша частина роману називається "Комбре". Це спогади Марселя, про своє дитинство, проведене в маєтку батьків, розташованому в Комбре. Найяскравіший спомин — ритуал вечірнього поцілунку, яким нагороджувала мати маленького Марселя перед сном, хвилююче очікування її приходу. Значне місце у творі посідає детальний опис вражень хлопчика від архітектурних пам'яток, творів живопису, музики, літератури. Автор, як і герой, упевнений, що твори мистецтва реальніші за життя, адже вони вічні. Марсель здатен відчувати красу природи. Прогулюючись у тому напрямі, де живе буржуа Сванн (на Сваннову сторону), він милується деревами, травами, квітами, які на відміну від реального життя не підвладні плинові часу. У спогадах Марселя постають образи людей, яких він зустрічав у Комбре: Ленграден, Марселів дідусь Адольф, Сванн, аристократи Германті, товариші Марселя.

Друга частина роману має назву "Сваннове кохання". Дія відбувається в Парижі. В ній Марсель оповідає історію кохання Сванна і Одетти.

Третя частина роману — "Імена країв: ім'я" — присвячена спогадам про перше кохання Марселя до Жільберти, дочки Сванна, яку він вперше побачив ще в Комбре. Жільберта не відповіла йому взаємністю. Та для героя найціннішими є його власні переживання, які закарбувала підсвідомість, спогади про милі серцю краї, які навіювали їхні назви, та ім'я Жільберти, лиш тільки Марсель вимовляв їх.

СВАННОВЕ КОХАННЯ

(Із роману "На Сваннову сторону")

Щоб належати до "кола", до "купки", до "кланчика" Вердюренів, досить було виконати одну умову: треба було мовчазно прийняти символ віри, один із пунктів якого зводився до того, що молодий піаніст, яким того року опікувалася пані Вердюрен, грає краще за світових знаменитостей, а доктор Коттар як діагност куди кращий за медичних світил. Усякий "новобранець", якого Вердюрени не могли переконати, що на вечорах у тих, хто не буває у Вердюренів, страшенна нудота, негайно засуджувався на вигнання.

Якщо не рахувати молоді докторші, то біла челядь була репрезентована цього року винятково (сама пані Вердюрен була особою вельми добродісною і походила зі статечної буржуазної сім'ї, дуже багаті і зовсім невідомі) молоді жінкою майже з напівсвіту, панею де Кресі, яку пані Вердюрен називала на ім'я, Одеттою, і заявляла, що вона "цяця", та тіткою піаніста, схожою на колишню консьєржку. Пані де Кресі і ввела Сванна в "гурток" Вердюренів, який був геть чужий товариству, де він обертався. Але Сванн так любив жінок, що, перезнайомившись з усіма аристократками, узявши від них усе, чого вони могли навчити його, не цурався ніякого товариства. Сванн не силував себе називати гарненькими жінок, з якими він марнував час, — він намагався

марнувати час із жінками, чия врода була солодкава, тілесна їхня зваба, яка його мимоволі надила, розминалася з тим, що так захоплювало його в жіночих портретах чи погруддях роботи його улюблених майстрів. Він любив розважати своїх друзів з аристократів розповідями про свої пікантні пригоди: про жінку, яку спіткав у поїзді і повіз до себе, а вже потім виявив, що то рідна сестра державця, у чиїх руках були тоді всі нитки європейської політики, або про те, що від майбутнього обрання папи на конклаві залежало, через складну гру обставин, пощастить чи не пощастить Сваннові стати полюбовником однієї куховарки.

З Одеттою де Кресі познайомив Сванна один із давніх його приятелів. Одетта видалася Сваннові гарною, але гарною тією вродою, до якої він був байдужий, яка не будила в ньому жодної хоті й навіть викликала якусь фізичну відразу. Як на його смак, вона мала надто різко окреслений профіль, надто ніжну шкіру, випнуті вилиці. Очі Одетта мала гарні, але завеликі, аж наче витришкуваті. Через якийсь час по тому знайомстві вона прислала Сваннові листа і попросила дозволу оглянути його колекції. Він запросив її до себе, а згодом вона стала вчашати до Сванна. Розмовляючи з Одеттою, він шкодував, що рідкісна її врода не належала до того типу, який мимоволі викликав у нього захват. Та коли Одетта покидала його, Сванн з усмішкою згадував її жалі, що так довго тягтиметься для неї час, поки він дозволить їй знову прийти до нього. Коли Одетта запросила його до себе на філіжанку чаю, він послався на невідкладну роботу, на етюд, занедбаний ним уже кілька років тому. До того ж він висловив припущення, що в неї, як і у всякої жінки, нема жодної вільної хвилини. Та Одетта запевнила Сванна, що вона завжди вільна для нього, Що він може послати по неї в будь-яку пору дня і ночі, коли він захоче побачити, і сказала, що вона щовечора буває у пані Вердюрен і було б славно, якби він бував там також.

У день першої появи у Вердюренів на обіді Сванн, опинившись серед людей, поставлених нижче за нього на суспільному шаблі, інстинктивно виявив увагу та послужливість до всіх, і Вердюрени зміркували, що "зануда" так би не поведився.

Коли Вердюрени стали умовляти молодого піаніста зіграти сонату, яку вони відкрили, Сванн не сподівався почути музичний твір, який зачарував його ще рік тому. Тоді він завдяки одній музичній фразі зазнав такого сп'яніння, якого ще зроду не відчував, і пройнявся до цієї фрази якоюсь незнаною любов'ю. Сванн уявляв собі протяглість фрази, симетричну її будову, її узор, її художню виразність, тут була вже не чиста музика, тут відчувалися і малярство, і архітектура, і думка, і все вкупі нагадувало музику. Повернувшись додому, Сванн затужив за нею; він нагадував чоловіка, у чие життя випадково здібана на вулиці незнайомка внесла образ незнаної раніше краси, збагативши його внутрішній світ, хоча він навіть не знає, чи побачить коли-небудь ту, кого вже кохає, але й досі не відає, як її звати. Але оскільки попри всі зусилля йому не пощастило дізнатися, хто автор почутого ним твору, то він не зміг його придбати і зрештою зовсім забув про нього.

Та ось, як тільки молодий піаніст у салоні Вердюренів узяв кілька акордів, Сванн раптом побачив, як із-за довгого звуку, напруженого, наче завіса, вилітає і лине до

нього заповітна, шелестка музична фраза, у якій він упізнав свою надхмарну й духмяну улюбленицю. Ось чому, коли піаніст дограв, Сванн підійшов до нього й палко подякував, чим дуже сподобався пані Вердюрен.

З того часу Сванн скрізь бував у товаристві Вердюренів: у заміських ресторанах, у театрі. Якщо не планувалося якоїсь виправи, то Сванн приходив до Вердюренів лише ввечері і майже ніколи, як його не просила Одетта, не з'являвся на обіді. Про себе він думав, що своєю згодою зустрічатися з Одеттою тільки по обіді він натякає їй на те, що заради втіхи бачити її він відмовляється від інших втіх, і цим ще міцніше прихиляє її до себе. До того ж Сваннові куди більше за Одетту подобалася свіжа й пишна, наче троянда, молода гризетка, в яку він був тоді закоханий, і йому кортіло надвечір'я провести з нею, а потім побачитися з Одеттою. Тільки-но Сванн заходив, пані Вердюрен, показуючи на прислані ним троянди, говорила, що мусить його вилаяти, і показувала йому на місце біля Одетти, а піаніст грав для них двох коротку фразу з Вентейлевої сонати, яка ніби стала гімном їхнього кохання.

Проводжаючи щовечора Одетту додому, Сванн не заходив до неї. Тільки двічі він був у неї вдень на "чаюванні". Другий візит Сванна до Одетти мав для нього велику вагу. Він привіз їй гравюру, яку вона хотіла подивитися. Вона почувала себе не зовсім здоровою і прийняла його в ліловому крепдешиновому пеньюарі, прикриваючи свої груди, як плащем, гаптованою хустиною. Одетта стала біля Сванна, зронивши на щоки пасма розпущеного волосся, і Сванна вразила її схожість із Сепфорою, Іофоровою донькою, намальованою на фресці в Сикстинській капелі. Сванн завжди любив виявляти на полотнах давніх майстрів не лише загальну подібність із довкіллям, а й індивідуальні риси знайомих. Він завжди шкодував, що ціле життя витрачає на одвідування світських салонів, на розмови; можливо, він так загруз у суєтності світського товариства, що відчував потребу знаходити в давніх творах мистецтва заповіданий заздалегідь натяк на нині сущих. А може, навпаки, він зберіг у собі художню натуру настільки, щоб ці індивідуальні риси справляли йому втіху, набуваючи для нього загальнішого змісту, коли Вони нараз спливали на старосвітському портреті, мальованому з геть іншого оригіналу. Хай би там як, а може, завдяки надміру пережитих за останній час вражень, хоча враження накочувалися на нього радше з любові до музики, смак до малярства в нього загострився, а втіха від нього поглибилася, щоб справити на нього тривалий вплив, відтоді як він побачив схожість Одетти з Сепфорою Сандро ді Маріано, якого взивають Боттічеллі. Сванн уже не зважав на те, гарні чи негарні Одеттини щічки, не сподівався відчутти чисто плотську ніжність її губ — нині личко її було для нього скелетом тонких і гарних ліній, які його погляд розмотував; ніби перед ним був портрет, завдяки якому обрис її личка ставав зрозумілим і ясним.

Він дивився на неї: у її личку і в поставі воскресала частина фрески, яку Сванн віднині завше намагався в ній побачити, чи був він біля Одетти, чи тільки думав про неї. Сванн докоряв собі, що не поцінував одразу жінки, яка зачарувала б великого Сандро, і радів, що врода Одеттина цілком задовольняє його естетичні критерії. Це

було щось ніби титул, який дозволяв йому ввести образ Одетти у світ своїх мрій, куди вона досі доступу не мала і де вона ушляхетнилася.

Він поставив на столі, так якби то був Одеттин знімок, репродукцію доньки Іофора. Та невиразна симпатія, яка надить нас до мистецького твору, тепер, коли Сванн упізнав утілений оригінал доньки Іофора, переросла у нього в жагу, якої досі так і не збудило в ньому Одеттине тіло. Цілі години милуючись на цього Боттічеллі, він думав про власного Боттічеллі, вважав, що той ще прекрасніший і, наближаючи до себе карточку Сепфори, уявляв, ніби пригортає Одетту.

Проте він намагався запобігти не лише переситу Одетти, а й своєму власному переситу. Щоб якось розворушити душу Одетти, чия нерухомість могла йому набриднути, Сванн вряди-годи писав їй листи, сповнені удаваного розчарування і робленого пересердя, посилаючи їх із таким розрахунком, щоб вона їх одержала до обіду. Він знав що Одетта злякається, поспішить відповісти йому, і сподівався, що з: страху втратити його у неї вихопляться такі слова, яких вона ніколи ще не говорила йому, і справді, саме завдяки цьому викруту, він діставав від неї щонайніжніші листи.

Ще тільки під'їжджаючи до дому Вердюренів, Сванн розчулювався від самої думки, що зараз побачить, як розквітне ця зваблива істота в золотавому ламповому світлі.

Та якось, подумавши про неминуче спільне повернення додому, Сванн повіз свою молодесеньку гризетку аж до Булонського лісу, щоб відсунути момент приїзду до Вердюренів, і з'явився там так пізно, що Одетта, не дочекавшись його, подалася додому сама. Переконавшись, що Одетти серед гостей нема, Сванн відчув, як серце його занило, він уперше побачив, яка для нього радість — зустріч з Одеттою. Метрдотель сказав Сваннові, що пані де Кресі веліла передати, що вона дорогою додому заїде до "Прево" випити чашку шоколаду. Сванн одразу ж рушив до "Прево", але Одетти там не було, і він кинувся оглядати всі ресторани на бульварах. Втративши всяку надію знайти її, Сванн несподівано зіткнувся з Одеттою на розі Італійського бульвару. Цього вечора Сванн оволодів нею.

Покохавши Одетту, Сванн відчув у собі відродження надихань юності, розсіяних пустим і суєтним подальшим життям, але цього разу всі вони мали відблиск однієї-єдиної істоти, і в ті довгі години, які він тепер з витонченою насолодою проводив удома на самоті зі своєю душею, що одужувала, він мало-помалу знову ставав самим собою, але підневільний іншій істоті.

Бачився Сванн з Одеттою більше вечорами, боячись набриднути їй удень, і навіть не загадувався питанням, що вона може нині робити чи як складалося раніше її життя. Він лише всміхався на думку про те, що до його знайомства з Одеттою хтось говорив про одну жінку — і ця жінка була, звісно, Одетта — як про дівку, як про утриманку. Подумки він наділяв її усякими чеснотами, хоча й не міг не бачити, що вона не надто розумна. У мистецтві, наприклад, її більше цікавило особисте життя художників, ніж самі твори. Почуваючи, що часто він не може вволити її бажання, Сванн принаймні дбав про те, щоб їй було з ним добре, не спростовував її вульгарних думок, не сперечався з її несмаком, який проявлявся геть у всьому, та більше: він любив її

судження і її смаки, як любив усе, що було їй притаманне, навіть захоплювався ними, бо завдяки цим особливостям відкривалася йому, прояснялася її сутність.

Сванн любив товариство Вердюренів, як усе, що оточувало Одетту і було якоюсь мірою тільки засобом бачити її, розмовляти з нею. Невдовзі до "кланчика" через якусь забаганку Одетти було введено графа де Форшвіля, з яким Сванн давно знався і тільки тепер зауважив, що той може подобатися жінкам і навіть досить гарний з себе.

Одетта часто опинялася на мілині, і тоді якийсь невідкладний борг змушував її просити Сванна виручити її. Він бував щасливий допомогти їй, як бував щасливий щоразу, коли міг наочно показати коханці, як він кохає її, або принаймні наочно показати, що він для неї розумний порадник, що його користь безперечна.

З часом салон Вердюренів, який колись звів Сванна з Одеттою, став перешкодою для їхніх побачень. Сванна туди більше не запрошували: Вердюрени відчували, що цілком повернути його у свою віру вони були безсилі. Вони вибачили б йому відвідини "зануд", якби він відверто від них відцурався у присутності "вірних". Але Вердюрени невдовзі зрозуміли, що їм ніколи не пощастить вирвати в нього цього зречення. До того ж граф де Форшвіль, якого привела до "купки" Одетта, був так несхожий на Сванна і був їм більше до вподоби. Одетта більше не говорила Сваннові, як на світанку їхнього кохання, що вони побачаться завтра на вечері у Вердюренів, а навпаки, сповіщала, що завтра ввечері вони не побачаться, бо у Вердюренів вечеря. В її ставленні до Сванна відчуються байдужість і роздратованість. У неї постійно не вистачає часу на нього, вона дедалі частіше бреше йому.

Сванн страшенно ревнував Одетту. Ревнощі виснажували його. Навіть коли Сванн так і не з'ясував, куди запропастилась Одетта, його туга, єдиними ліками проти якої була радість побути з Одеттою, минулась би, якби Одетта дозволяла йому залишатися у неї, дочекатися її повернення, в якому потонули б години, чиймось чорнокнижництвом обернені для нього на несхожі ні на які інші. Але такого дозволу він не мав. Сванн повертався додому; дорогою він змушував себе складати плани, перестати думати про коханку; але тільки-но, готуючись заснути, він переставав робити над собою зусилля, як цієї ж миті його брали крижані дрижаки, а до горла підкочували схлипування. Він навіть не силкувався з'ясувати, чому він протирав очі й зі сміхом казав собі, що він пошився в неврастеніки. Потім у нього знов з'являлася думка, і ця думка ятрила його душу, про те, що завтра знову доведеться розвідувати, що робила Одетта, і хитрувати, добиваючись у неї побачення. Ця потреба діяльності, безупинної, монотонної, була для нього така болісна, що якось, виявивши в себе на животі пухлину, він зрадів через те, що ця пухлина може бути смертельною.

І все ж йому хотілося дожити до того часу, коли він розлюбить Одетту, коли вона не матиме жодного приводу відбріхуватися і він нарешті зможе дізнатися, чи любилися вони з Фаршвілем, коли він приходив до неї, а йому не відчинили. Але потім його кілька днів переслідувала підозра, що вона кохає когось іншого. Бували дні, коли Сванна не мучили ніякі підозри. Він думав, що одужав. Але наступного ранку, прокидаючись, він відчував, що йому болить там, де боліло раніше, тоді як ще напередодні цей біль ніби

розчинився в потоці розмаїтих вражень. Ні, біль не рушив з місця. І Сванна розбудила саме гострота цього болю.

Якось Сванн відвідав світське зібрання в маркізи де Сент-Еверт. Сидіти з цими людьми в одній клітці йому було страшенно важко; їхня глупота і недоречні вихватки дошкуляли тим більше, що, не знаючи про його кохання, нездатні, навіть якби вони про нього знали, поспівчувати йому і поставитися до нього інакше, ніж з посмішкою, як до хлоп'яцтва, або з жалем, як до божевілья, вони не могли; звуки музики били по його нервах так, що він мало не зойкав, його катувала ще й думка, що його ув'язнено там, куди Одетта ніколи не прийде, де ніхто й ніщо її не знає, де її відсутність аж кричала про себе.

Але нараз вона ніби ввійшла, і йому так шпигонуло, що він несамохіть притулив руку до серця. Це скрипка взяла кілька високих нот. І перш ніж Сванн устиг зміркувати і сказати собі, що це фраза з Вентейлевої сонати і він не буде її слухати, усі його спогади про той час, коли Одетта була закохана в нього, спогади, які аж до самої цієї миті за його волею жили невидимками у глибині його істоти, ошукані цим несподіваним променем із давньої пори любові, любові ніби воскресеної, стрепенулися, випурхнули і, байдужі до його нинішньої недолі, нестямно заспівали забуті гімни щастя. Нерухомо застиглий у спогляданні цього воскресеного щастя, Сванн помітив якогось сіромаху і, не впізнавши його одразу, сповнився до нього пекучого жалю й потупився, боячись, якби хто не побачив, що на очі йому навернулися сльози. Цей сіромаха був він сам. Коли він це зрозумів, жаль його зник, зате він сповнився ревності до колишнього самого себе, якого кохала Одетта, до тих, кого вона кохала зараз.

Сваннові здавалося, що музики не стільки грають коротеньку фразу, скільки вершать обряд, без дотримання якого вона б не з'явилася, і роблять заклинання, необхідні, щоб сталося і якийсь час тривало диво її появи; Сванн відчував її присутність, подібно до присутності богині — заступниці і свідка його кохання, виряджену у звукову одягу, щоб можна було підійти до нього в юрбі непізнанною, одвести його убік і поговорити наодинці.

Після цього вечора у Сванна сумніву не залишалося, що Одеттине почуття до нього вже ніколи не відродиться, що його сподіванки на щастя не справдяться. І якщо в інші дні Одетта була ще з ним мила й ніжна, якщо вона виявляла до нього іноді увагу, то він це сприймав як суто зовнішні, оманливі ознаки нетривалого повернення до нього з тою розчулено-недовірливою турботливістю, з тою розпачливою радістю, з якою ті, хто доглядає невиліковно хворого, говорять про тимчасове покращення, хоча в душі вони знають, що де нічогісінько не важить перед лицем неминучої смерті. І Сванн був майже певен, що якби він жив тепер далеко від Одетти, він зрештою збайдужів би до неї, він був би щасливий, якби вона покинула назавжди Париж, у нього б вистачило духу залишитися, але на те, щоб поїхати самому, духу йому не стало б.

Якось Сванн одержав анонімку, де сповіщалося, що Одетта була коханкою багатьох чоловіків (зокрема Форшвіля, пана де Бреоте і метра) та жінок і що вона часто одвідує дім розпусти. Сванн катувався від думки, що серед його друзів є людина, здатна

надіслати йому такого листа (деякі подробиці свідчили, що автор у курсі Сванного інтимного життя), проте не надав ніякого значення самому змісту листа.

Художник хворів, і доктор Коттар порадив йому морську подорож, деякі "вірні" побажали поїхати з ним; Вердюрени не уявляли, як вони залишаться самі, тож спершу найняли, а потім купили яхту. Тепер Одетта раз у раз вирушала з ними на прогулянки по морю. За кожним її від'їздом Сванн за якийсь час відчував, що відривається від неї, але ця моральна відлеглисть ніби була прямо пов'язана з тілесною відлеглистю, тільки-но Сванн дізнавався про її повернення, він не міг утриматися, щоб не одвідати її. Одного разу Вердюрени поїхали, як думали спершу, лише на місяць, але мандрівка затяглася на цілий рік. Сванн почував себе зовсім спокійно і був майже щасливий.

Колись він із жахом думав про той день, коли його любов до Одетти минеться, і пообіцяв собі: тільки-но переконається, що любов гасне, він учепиться в неї і не випустить. Але вийшло так, що разом з в'яненням кохання у ньому в'яло і бажання зберегти закоханість. Іноді згадане в газеті ім'я людини, яку Сванн запідозрював у стосунках з Одеттою, пробуджувало в ньому ревності. Але нині ревності не жалили гостро, хоча він не розлучився ще остаточно з минулим, коли він так мучився, але й раював без тями, і що поки його віку, нагода, може, ще дозволить йому нишком здалеку озирнутися на красу колишнього, і тоді він відчував збудження. Випадково наткнувшись на новий доказ, що Форшвіль був коханцем Одетти, Сванн спостеріг, як його вже не шпигає в серце, кохання далеко тепер від нього, і шкодував, що проочив мить, коли розлучився з ним навік. Перед тим, як уперше поцілувати Одетту, він намагався закарбувати в пам'яті її личко, яким так довго милувався і яке мало змінилося після поцілунку, і точнісінько так нині йому хотілося — подумки принаймні — сказати останнє прощай, поки вона ще існувала, тій Одетті, яку він кохав, ревнував, яка його так намучила і якої він більше ніколи не побачить. Він помилявся. Йому довелося ще раз побачити її кілька тижнів згодом. Це було уві сні, у присмерку сонного марення. Він проходжався з пані Вердюрен, з доктором Коттаром, якимось молодиком у фезі, незнайомим, з художником, Одеттою, Наполеоном III, дідусем Марселя узмор'ям. Бліді щоки Одетти всіялися червоними цятками, личко змарніло, видовжилося, але дивилася вона на Сванна очима, повними ніжності, і він відчував таку любов до неї, що йому закортіло негайно повести її до себе. Нараз Одетта піднесла до очей руку, глянула на годинника і мовила, що їй час іти. Вона попрощалася з усіма однаково, не одводячи Сванна вбік і не призначивши йому побачення. Він не смів спитати її про це, йому хотілося піти слідом, але він мусив, не дивлячись у її бік, з усмішкою відповідати на якісь запитання пані Вердюрен, тоді як серце його розпачливо калатало: він ненавидів тепер Одетту, йому кортіло виколоти її очі, які він щойно розлюбив, розквасити її безживні щоки. Він дряпався разом з пані Вердюрен на кручу, тобто ішов усе далі й далі від Одетти, яка сходила вниз. Молодик у фезі розплакався. Сванн заходився втішати його, говорячи сам з собою, бо молодик, якого він не міг спершу впізнати, був теж Сванном. А в Наполеона III він перехрестив Форшвіля. Раптом споночіло, вдарили на сполох, забігали погорільці. Селюк, пробігаючи мимо,

прокричав, що палії — Одетта зі своїм компаньйоном. То був Сваннів камердинер — він прийшов будити його і повідомив, що перукар чекає.

Через годину після пробудження, даючи вказівки перукареві розчесати його так, щоб волосся не розчухралось у вагоні, бо мав намір на другий день поїхати до Комбре до Марселевого дідуся, Сванн знову згадав свій сон і побачив — ніби все постало як живе, — бліду Одетту, надто запалі щоки, якісь видовжені риси, синці під очима; весь час, поки на нього накочувались приливи ніжності, завдяки яким тривале кохання до Одетти надовго пустило в непам'ять її первісний образ, він не помічав усього цього, не помічав з перших днів їхнього зв'язку, але вві сні його пам'ять спробувала відживити початкове, правильне враження від неї з тих часів. І з властивим хамством, яке іноді проривалося у нього тепер, коли він уже не ходив у нещасливцях, Сванн подумки гукнув, що він спартолив кращі роки свого життя, хотів померти лише тому, що безтямно покохав жінку, яка йому не подобалась, жінку не в його стилі.

Переклад з французької А. Перепаді